

Néhány régi válogatott költeményében, azok felvázolásában, tematikájában pontosan érzik a műfordító és átültető Faludy merész kézfogása. Ebben a kötetében csupán arra szorítkozik, hogy saját neve alatt leigazolja azokat a felejthetetlen költeményeket, amelyeket az Európai Költők Antológiájában adott nemrég közzé. Hitet tesz amellett, — ez eléggé sokszor nem ismételtető — szükségesség mellett, hogy a mai fül- és testsüketítő viharban nincs más ut, mint egyre erősebben és visszavonhatatlanabban kitartani! Saját szavaival ezt így fejezi ki: —
*Ne remegjen páncéltárgyban szíved, de a föld rengjen, hogyha kardot
vonsz, légy, mint a holt humanista, kinek érc volt a nyelve és a tüdeje
bronz, mert jaj annak, ki most fog térdre hűlni — és jaj annak, ki hol-
nap elbukik. A pernye száll. Állj őrt. E füstbe fulni kemény halál. De
ez is elmúlik. (Pap Gábor)*

BIRÁLATOK

UJ MAGYAR KÖLTŐK I.

ILLYÉS GYULA

Kétféle életrajz

1.

Ime, az első: született 1902 novemberében Felsőrácegrespusztán, Tolnamegyében, „felkapaszkodó pusztai családban” (*Puszták népe*, 14. o.); apja kazánfűtő és uradalmi gépész, átmenet a paraszt és iparos között. Rokonai gazdasági cselédek, zsellérek, pásztorok, juhászok, béresek, napszámosok, — de méhészek, korcsmabérlők, falusi kisparasztok és kisiparosok, sőt közigazgatási tisztviselők, y-os „urak” is.

Gyermekeveit pusztán tölti, otthon lábatlankodik, csatangol, verekszik a többi parasztgyerekkel, de már komoly közgazdasági tevékenységet is kifejt: libákat őriz, moslékot visz a disznóólakhoz, szecsckát vág, megeteti az elválasztott borjúkat. (P. N. 113. o.) „Ebben a világban növekedtem — írja — észrevétlenül. Előbb az asztalt értem föl, aztán a sublótot, s hirtelen egy reggel a szekrény tetejét, kis ágaskodással. Előbb csak egy kutya engedelmeskedett a szavamnak, aztán egy malac, aztán egy tehén; végül a határból egyszer hazakormányoztam egy négyökrös fogatot, minden különösebb baj nélkül.” (P. N. 206. o.)

Eleveneszerű, nyílt tekintetű, életrevaló parasztgyerek: család, tanító, barátok hamarosan készek a véleménynyel: tanult ember lesz belőle. A család emelésének oroszlánrészét vállaló nagyanya már tudja is a módját: „Pap persze nem leszel, — de azért csak készülj annak.” (P. N. 280. o.) Az egyház protektorátusát azonban már kezdetben sikerül elkerülni: „rendkívüli csodák és véletlenek sorozata folytán középiskolába kerül” (P. N. 13. o.). Dombóvárott, Bonyhádon, stb. jár a gimnáziumba, a helyet gyakran kell változtatnia, a pusztai szokások és erkölcsök eluralkodnak rajta és a városi morál és tradíció merev képviselői el-el-tánácsolják.

Tizenhatéves, mikor kitör a forradalom. A szabadság és testvériség eszméi, Kant és Bucharin, pubertási világmegváltás kavarnak benne

és viszik a „tett“ színhelyére. Pestre. Aztán Tolna, és megint — a színeváltozott — Budapest, középiskolai és egyetemi tanulmányokkal; s végül Páris, Sorbonne, ahol a francia irodalom és bölcsélet mellett újabb színváltozás fogadja.

Öt év múlva tér vissza, verseket ír és nem tudja, mihez fogjon. A család még mindig tanult embernek, jegyzőnek, szolgabírónak szánja, — „az utolsó pillanatban“ jön a megváltás, Osvát Ernő képében, aki felfigyelt a Láthatár-ban megjelent pár versére és meghívja a Nyugat-hoz; pénzt küld neki, hogy Pestre jöhessen, állásba juttatja, megnyitja előtte a nyilvánosság kapuját és lehetőséget ad, hogy dolgozhasson. S bár még évekig saját bevallása szerint verseit „a kutya se olvassa“, utja most már nyilegyenes, a társadalmi siker is nyomába szegődik, élre kerül s a régi testi-lelki nyomorúságból nem marad hű hozzá, csak a „hont“ bu“.

„Soha költő nem volt kedvezőbb helyzetben“ (*Petőfi*, 144. o.) — aplikálhatjuk kis változtatással Petőfire írt szavait saját magára. 1902-es, a legszerencsésebb évjárat, mely tipussá, szimbólummá, sőt (Gläsernél) regényhőssé vált. Már nem került sor rá, hogy aktív részt vegyen a háborúban, de már elég érett volt arra, hogy felérje ésszel. S ami azután következett, az sürítettén tárta elé mindazokat az eszméket és elveket, melyek szolgálatában előtte járt nemzedékek hosszú sora tépte szét idegeit és kereste az archimedesi pontokat. Ő meg együttesen kapta a nyilvánkozttatást és az ígéret földjét.

Az utolsó háromévtized szinte minden éve történelmi dátum: bizonyosan nehéz sor kispolgárnak lenni, de a költő, ha kortársa önmagának és nem csupán magát, hanem magán keresztül valamely közösséget is ki akar fejezni, élhet, mint hal a vízben. És Illyés ez akar lenni. Már első verseskötnyvében (*Nehéz föld*, 1928) kijelenti: „Egy költő szól itten népének nevében“ (26. o.) s ez a gesztusa végig megmarad, nem a néphez szól, hanem a népből. — s ez az állásfoglalás nála nem esztétikai, hanem szociális. „Zsellérek fia vagyok én, az vagyok sose szégyeltem, bennem forr örökre, mit emiatt nyeltem“ (u. o.) A „nép“ tehát nem általános, elmosódott, bizonytalan fogalom, hanem egész pontos társadalmi kategória: a legkedvezőbb talaj, hogy belőle ugynevezett „konkrét“ versek nőjjenek.

E konkrétitás, valóban, Illyésnél szinte programszerű. — olyan nyira, hogy költészetének esztétikai-pszichológiai szemlézője könnyen megállapíthatja, hogy versei nem is igazi „lirai“ versek, hanem leirók vagy epikusok, a liraiság legfeljebb valamely külső adott tárgy leírásának vagy valamely megtörtént esemény elmondásának nyomán támadt érzelmi reflexiókból áll nála, azaz Illyés lelki-testi konstitúciójánál fogva nem igazi lirai természet. stb., stb. — és ennek az alapvető fogalomnak a téves, majd helyesbülő felfogása adja költészetének egész fejlődését.

A konkrét ugyanis nála kezdetben a hagyományos fogalom: az egvest, véletlenszerűt, közvetlent jelenti, azaz tulajdonképpen a legteliésebb elvontat, mert hiszen egyes, közvetlen a valóságban sohasem fordul elő. A konkrétnek ez a pozitívista vagy méginkább, mint később látni fogjuk, mechanisztikus-materialista értelmezése rejtekezik költészetének első periódusában és a közvetlen absztrakt valóságokhoz, mint „konkrétumokhoz“ való ragaszkodása teremt meg költészetének sajátos korlátait, melyeket csak jóval később, részletesen elmondandó körülmények hatására alatt lesz képes tágitani, — s fog talán sikerülni egészen szét-törnie.

Az elvont „konkréthoz“ való ragaszkodása annál inkább megejtő volt sajátmagának és biztató kritikuskainak is, minthogy bizonyos szociális aláfestést nyert. Az első konkrétumok, a gyermekkor tényei, a pusztai világa, cselédsors nemcsak idegen, exotikus, érdekes volt abban a magyar irodalomban, amely a városi, polgári költészetben polgárságának megfelelően, csak a dekadens költészetet ismerte, és ami nem volt dekadens, az már veszedelmesen kezdett tulmutatni magán a polgári társadalmon is, — hanem egyben erőteljes is, anélkül, hogy tartalmazta volna — ezt a tulmutatást. Az exotikum mögötti társadalmi valóság nem a szociális kérdést vetette felszínre, hanem a magyar klaszszikus irodalom legnemesebb hagyományait, és Illyés harsonája nem a „nép“ ébresztője, hanem Vörösmarty súlyos általánosságainak kései visszhangja lett.

Illetve, — miért kései? E költészet elemei nem az 1902-es problémáit tartalmazza, nem a mezőgazdálkodás tőkésedését, a monopolkapitalizmust, imperializmust, 1914-et, 1918-at, 1919-et, stb. — nem ezeket az „absztrakt“, általános, totális konkrétumokat, hanem azt a „konkrét“ absztrakciót, amely egy sík földből, szántóból, rétből, legelőből, rajta állatokból, emberekből, születésből és elmulásból, az évszázkok változásáiból és a nyomor állandóságából áll; életből, mely nem élet, illetve csak azért élet, mert multja van és mert multtá lesz.

A multban élés adja tartalmát ennek a nem-életnek és teszi elviselhetővé, azaz léletté. Az általános konkrét megismerése tenné csak (és teszi majd) a jövő felé nézővé ezt az életet, az absztrakt szemlélet multbanérés, multban élés. S Illyésnél ez a mult nem kolonc, amely reá kapaszkodik és elnyomja, hanem a legteljesebb jelen. „Valahányszor feljön a hold, a 19. század derekán érzem magam“ — írja (Puszták népe 25. o.), s később is, még világosabban: „Szüleim ifjúkorának esztendei, a kilencvenes évek homályban állnak előttem, de a kiegyezés előtti időkben elég jól tájékozodom; nem tévednék el a hatvanas évek Kaposvárában... Ezért érzem néha háromszor is öregebbnek magam, mint amennyi valójában vagyok.“ (P. N. 65. o.) Illyés ezt főleg annak a *Három öreg*-nek (1932.) tudja be, — két nagyapjának és a vén Czibak Pálnak, az első betűkre oktatójának, akik meséikkel meglevenítették számára ezt a multat („Arról a rendkívüli esztendőről pl., amikor a budapest-fiumei vasut töltését a pusztákon át megépítették, annyi esetet, kalandot tudok, hogy sokáig azt hittem, mindaz az én időmben történt“, P. N. 65. o.) — pedig ez csak kitöltötte a mult kereteit, melynek jelenné válása sokkal mélyebb okokra vezethető vissza. Mert semminek sem mese, történet nem magyarázza meg azt az attitűdjét, hogy a pusztáról való elkerülése óta élt életét, a várost általában, és Párizst különösen, a háború utáni Európát, Sorbonne-i tudományt, modern munkásmozgalmat, melynek részese volt, stb. — „eltékozoltnak“ érzi („Nehéz föld 11. o.), s amikor mint „megtért fiu“ hazajön, „semmit sem hoztam magammal, mit elvittem, vagy mit másutt gyűjthettem volna“ (u. o.).

Nem annyira tehát fentidézett saját szavai, mint inkább ezek a kifejtendő mélyek okok a készletők arra, hogy

2.

ime, következék a második, egyelőre igazabb életrajz. Született egyezernyolcszázharminckettőben, abban az esztendőben, amelyben az országgyűlési ellenzék Széchenyivel az élen reformpárttá szervezkedett. A rendi Magyarország kezd recsegniroponni. A nagybirtok termelőerői és termelési viszonyai közötti antagonizmus egy-

re inkább feszül, a jobbágyrendszer akadályává válik a racionális gazdálkodásnak. A technika kezd behatolni a mezőgazdaságba, a termékek mind nagyobb mértékben válnak árukká, azaz kerülnek bel- és külföldi piacra, a marha és juhtenyésztés lendületet vesz és a gyapjuexport jelentős tényezőjévé válik a nagybirtokosok bevételeinek.

A kapitalizálódó nagybirtoknak szüksége van szabad mezőgazdasági munkásokra, modern közlekedésre, hitelre és jogbiztonságra, — és a szervezett ellenzék egymásután vivja ki az urbéri viszonyok bizonyos mértékű szabályozását, a nem-nemesek hivatali és birtokképességét, felveti a nemesek adózási problémáját, a vallásfelekezetek egymáshoz való viszonyának és a törvényhozás, közigazgatás, bíraskodás és közoktatás magyar nyelven való folytatásának kérdését.

A magyar pusztára is, ahol gyermekéveit tölti, lassan-lassan elhatol ez a reform-mozgalom. A mocsarakat kezdik kiszáritani, csatornázás, mesterséges trágyázás folyik és megjelenik itt-ott a gép. Mindez a munka nem tűri már a jobbágyi robotmunka lassu tempóját és alacsony teljesítőképességét, — viszont a tőkeszegény középnemességet még a jobbágyrendszer és hagyományos kiváltságai tartják úgy, ahogy a víz fölött, — így érthetően óvakodott attól, hogy a nagybirtok ellen folytatott harcában szövetségesül nyerje meg a parasztság széles rétegeit, ami azután egyik oka volt annak, hogy a 48-as forradalom nem szélesedett ki a nép általános felkelésévé.

A nép a pusztákon tehát hallgat és vár, — csak itt-ott történik egy-egy megmozdulás, melyet azután maga a forradalmi Kossuth-kormány fojt el. A pusztá fiát azonban, aki eszével kitűnik és akinek pap-pá nevelő célzattal könyvet adtak a kezébe, elragadták a forradalmi kormány szónoklatai, romantikus gesztusai, győzelmes csaták, izzó röpiratok, de leginkább Petőfi költeményei. Kiveszi részét az eseményekből, majd Világos uton ő is bujdosik. „Tizenhatéves forradalmár futottam vissza a jövőből“... (Ifjúság, 1933. 6. o.)

*Abonyból, Pestről menekültem,
a csatavesztés vad lárájában
ott zugott, csattogott fülemben.
Ingemben selyem pántlikásan
katonasipkám őriztem még.
Abonytól Pestig s Pestről aztán
le Tolna felé, mint üzött vad
tévélyegtem a Duna partján
szélén a szittyós nádasoknak.
Nappal, mint orgyilkos osontam
s ha föl-föltűntek fent a tollak,
elakadt szívvel az árokban
lapultam míg továbbrobogtak.*

Kell-e részletezni, hogy ez a bujdosás nem a XX. századból, hanem 1849-ből való? Hogy a selyempántlikás katonasipka inkább Damjanich pirossapkásainak fejfedője. Hogy a szittyós nádasok, árkok nem a lecsapolt mai Magyarország, hanem a 70 év előtti vadvízes vidék, amelybe előbb atillás honvédek, majd fokosos-karikásos betyárok vették be magukat és dacoltak a tollas pandurokkal? Ez a mult-hangulat determinálja nemcsak az idillt, és résztvevői lelkületét, mely a költeményben kitárul, hanem pontosan a szavait is. Mert amikor belecsuszik a költeménybe egy mai szó:

*— Ő — mondta — nem kíváncsi arra,
honnan jöttem, ne is beszéljem!*

szüksége van még pár munkásra. (Ifjuság 19. o.)
 utólag, a nyomtatott könyvbe kézzel gyorsan belejavitja:
szüksége van pár aratóra.

Az idill azonban gyorsan elillan, — s marad a tollas valóság, mely tovább űzi-hajtja a bujdosót, a Dunán és Alpeseken is túl, le egész a Szajnáig, Párizsig. Ez a Párizs szintén nem a február Párizsa többé. A juniusi csata sebei még égnék, Blanqui fogságban, Louis Blanc és a többi vezető emigrációban; az igazi demokraták halottak és az áldemokraták Cavaignac győzelmének árnyékában Louis Napoleon utját egyengetik a köztársasági elnöki székből a császári trón felé. A juniusi csata igazi győztesei maguk elé tolják tömegbázisul a vidéki kis- és középparaszt-ságot, amely a város „randalirozásai“ után végre nyugalmat akar, termelni és termelvényeit minél drágábban a piacon értékesíteni akarja. A vidéki kispolgárságnak ez az előnyomulása kedvező talajt teremt az elméletek számára, amelyek már jóval a februári forradalom előtt jóidőre véghezvitték a munkásság és szocializmus kettéválasztását. Az egyik oldalon állottak a Buonarotti-Blanqui-féle „gyakorlati materialisták“, a másik oldalon a kispolgári etikai-vallási, utópista szocialisták és társadalomelmélkedők, Pecqueur, Proudhon, Cabet...

S a puszták fia, aki számára a társadalmi ellentéteket a jobbágyok kalyibái és az uraság kastélya közötti, tehát mozdulatlan, ellentét jelentette, aki szemében a termelés a robot volt, a szabadságharc pedig görög tüzes szónoklatok, ágyutűz és kardcsengés, legjobb esetben németellenes hazafias felbuzdulás, — akinek tehát modern munkásmozgalomról, ipari termelésről, gazdasági törvényekről, osztályellentétekről nem voltak tiszta fogalmai, ebbe a Párizsba elkerülőve, fényes elméleti igazolását találta ösztönös és relativ mgántuljdon ellenességének s azoknak a pusztai tapasztalatoknak, melyek a magántulajdon körül adódtak. „La propriété c'est le vol!“ — olvasta Proudhonnál és diadalmas szeretettel tünedeznek fel gyermekkori emlékei a pusztából, családtagjairól és sajátmagáról, akik ennek az elméletnek gyakorlati konzekvenciáit annyi természetességgel teszik magukévá.

*hogy lopni megy, kis fejében
 nem fordul az meg percre sem...*

Bár 1848 elmúlt, nem került elé a Kiáltvány, és nem ismeri a történelmi fejlődés törvényszerűségeit; nem tudja, hogy ez a helyzet, amiről szó van, egy hosszú fejlődés eredménye, amelyet a termelési viszonyok részletes analizisével lehet csak megismerni és hogy a fentebbi fogalmazás egy circulus vitiosus, mert hogy lopás legyen, ahhoz magántulajdon is kell; hogy ez a kérdés közgazdasági, nem pedig etikai, amely azt mondatja, hogy „hamis a törvény“... és tulajdonképpen semmi sem történik akkor, ha csak a magántulajdon személyeiben történik változás azzal, ha

*Nem vesztek hát, csak visszavesztek,
 nincs mit szégyelni! — nézzetek
 a vádlók, üldözők szemébe,
 míg tekintetük megremeg:
 ki itt a tolvaj, — emberek?!*

A társadalmi strukturát illetőleg elvi eltérés kis tolvaj és nagy tolvaj között nincs: Illyésnek az egész világ tolvajok társasága:

*Naponta lop a kicsi béres,
 hetente csen a számadó,
 a gazdatisztek negyedéves
 részben huzzák a gróf alól*

*a gyékényt, az viszont... de hagyjuk!
 elég nekünk a szép jelen,
 a dicső multat ne bolygassuk,
 kész így is a kör: kecsesen
 forog, mint fényes táncsterem.*

Ebben a világban azután természetesen adódik, mint pillanatnyi megoldás, ugyyszólván szociálpolitika, hogy a cselédekhez, kik felhordták visszaszivárogo szeliden valamicske a gazdagságból a végső célnak pedig

*...a kor, midőn majd
 a megtisztult mezők felett
 nyugton cipeli tele zsákját
 haza az ősi fellegek
 alatt ki szántott és vetett.*

Mintha csak Proudhon elméletének illusztrációjára készült volna ez a hősköltemény: a történelmi horizontot a „szerzés“ fogalma fogja körül, melynek csak különböző fajtái a „karddal“ vagy „arannyal“ végbement funkciók. Az általános szokás egyetemes törvénné válik: „Rend van mindenütt, ezredéves, őshagyomány-szentelte rend“, de ez a törvény mégis szubjektív jellegű, minthogy 1. nem tudományos megismeréssé, hanem mithosszá válik... „urasági a láthatár, a nap, a menny, minden övé, ki láthatatlan, akár az uristen maga, törvénye van, mint annak“; — 2. és ha nem követem, akkor a törvény nem is érvényesül: „...ámde a szegény mire jutna, ha minden igét betartana?“

Az igebetartás kényszerűsége nem magában az igében rejlik, hanem az érdekekben; ez az érdek az, amely „parancsot oszt, törvényt szerez, s bölcs határozatának rögtön saját maga érvényt szerez“ — és motivumul szolgál bizonyos szolidaritás kifejlődéséhez:

*S ők, akik nappal marják egymást,
 most oly békésen sürgenek
 mint lakmározó ürgék, hangyák
 valami dus falat felett.
 Valami szelid ősi jószág
 fűzi egymáshoz szívüket....*

De e szolidaritás nem konstitutív: a kép valóban találó, mert a „különös kedves testületté“ válás csak a szerzésre, és fogyasztásra vonatkozik: a közösség-elv utópista színezetet nyer, a termelést, és — főleg — termelő eszközök birtoklását kivonja a közösség-elv alól. Ellenkezőleg a magántulajdon gyakorlati tagadása (lopás) a legerősebb elméleti igenlésévé válik: csak azért és annyiban tagadja, amennyiben ő ki van zárva a birtoklásból, holott ez a birtoklás az igazi cél: „az életnél is fontosabb“.

*megannyi kő, miből tán egyszer
 kis faluvégi ház tapad.*

Marx megállapítása tehát, hogy Proudhon a „Qu'est ce que la Propriété“-ben egy francia kisbirtokos paraszt álláspontjáról és szemével bírálja a társadalmat. (A filozófia nyomorusága, 5. o.), — pontosan vonatkozik Proudhon költőtanítványára is. A föld fogalmával szorosan összenő a magántulajdon fogalma: „tanácstalanul ülök idegen mezőben“ (Nehéz föld, 15. o.), „talpamnak ravasz titkokat kuncog a föld, az én földem ez“ (u. o. 13. o.), — „dalolj... egy fel nem osztott tájról“ (55. o.), és ebbe a birtoklás-nembirtoklás tudatba kapcsolódik minden tárgy,

amit e földön előtalál: „kutyánk“ (39. o.), „tehenünk“ (40), „házunk“ (82.), „folyónk“ (37.), patakom“ (83.), sőt „kéményem“ (37); — s még „A Sió is szelid állatom“ (41.)

A megoldás individualista, — nemcsak abban a fentidézett negációban, amely a földosztás képzetét eleveníti fel, mint ki nem mondott pozitív mondanivalót, és nemcsak abban a történelmi-társadalmi megismerésben, hogy „akinek nincs, nem azért nincs, mert nem jutna neki, — de azért, mert lefoglalta más, ki előbb nyitotta ki szemét, kezét“, hanem költői magatartásában is, akár a tettnek hangulatba fojtásában:

*Ha előbb születek
betyár lettem volna
szegény népek vadont buvó
koldus pártfogója.
Sűrűk sűrűjében
sírni, sírni-vallóm.... (Nehéz föld 44. o.)*

akár a hangulatnak tetté fokozásában:

*e pillantás a szolga rossz leselkedése, ki hátulról vágja
urába a kést...“ (u. o. 26. o.)*

Persze, ez a magatartás, amilyen határozott gesztusában, épp oly határozatlan és célképzettlen társadalmi tartalmában. A proudhoni múlt távlatából visszatekintve a „tájra“, a megoldási lehetőségek nagyon is bizonytalanoknak látszanak: Ha a külső valóság emlékképeit idézi, előnti a reménytelenség:

*Künt a dülő uton megköpi tenyerét
a szellér s mint hajós sötétlő tengeren
száll már igájával fekete, idegen
dombokon, feletté gyászoló sirályok
kárrogják, hogy sose ér utja végére“ (Sarjurendek 12. o.)*

csak ha befelé fordul, merít önmagából valami biztatást, de akkor sem közösségi, hanem egyéni elhivatottságra:

*Képzetem, hogy állok bátran
föbündülő dagály tetejében
egy sülttyedő világ felé
magas küldetésben (u. o. 9. o.),*

annyira, hogy pillanatra még a bizonytalan célról is megfélekedzik, mint-ha nem az, hanem maga az elhivatottság lenne a döntő:

*Indul a föld, tekintsetek
a mosolygó vidéki csodára —
Hajjam a közelgő hajnal
hús szele dobálja (u. o. 10. o.), —*

mely gesztusnak történelmi pedantját hasonlóképpen a célbizonytalanság miatt és kispolgári létbiztosítás alapján „minden a mozgalom, semmi a cél“ bernsteini jelszavában találhatjuk meg.

A célbizonytalanság költői hatásai azonban többértűek és nem feltétlenül visznek a megalkuvásba. Feloldja ugyan a kollektív érzelmeket, — de intenzív nyugtalanságot kelt és a nyugtalanság intenzitása általánosabb érvényűsége törekszik, támogatásra, tömegbázisra van szüksége, így ami kollektivitás elvesz térbeliségben, visszatérül időbeliségben. A költő nem sorstársaival, hanem őseivel vállal közösséget, — és ha nietzschei célokkal is, de végeredményben a közösség az ő számára nem véletlenszerű:

*Nagy nagy bátorságra
van szükségem, segítségre,*

*őseim tömör szavára,
gyermekszemem friss fényére* (Három öreg, 38. o.)

Ez a segítség alárendelt hivatású, a kollektivitás az individuum szolgálatában áll, annak termőtalaja:

*Azért kellett talán
dalolni száz holt parasztnak
és űlnödni szántás közben,
hogy egykor én megszólaljak* (u. o.)

viszont ez a megszólalás, az individuum tökéletes kifejeződése nem öncél, nem Übermensch, hanem visszafordul a kollektivitás szolgálatára:

*Repüljétek szavak,
kiáltások ti emlékek,
zudulj föl nép, susterogd szét,
a te nevedben beszélek* (u. o.)

Kollektívum és individuum nem állnak még tiszta dialektikus kölcsönhatásban, az individuum mozzanata mindig előtérbe nyomul és a viszony is a kettő között mindig függőleges; az individuum *kiemelkedett* a közösségből és ha nem is szakadt el tőle, de csak, mint multat huzza maga után:

*Nem feledhetem én
Soha, honnan jöttem,
Szalomban is azt hiszem, hogy
Kutyánk jár mögöttem* (Nehéz föld 29. o.),

mégis van az individuumban valami momentum, mely arra mutat, hogy individualitása értékét a kollektivitás szolgálata adja meg. Az értéknek a minemősége és a szolgálatnak a módja azonban még teljesen tisztázatlan. Heroikus kiállás („...de haraggal, de kihívó harcra szító jeladással... itt állok a földön, amely neked ígéretetett, nyögő fa vad vihar előtt hajladozik, integetek...” (Három öreg, 38. o.), — messzihangzó szózat (amelyre „felém e szép dombok megett, börtönajtók nyílnak maguktól”), — egy hatalmas tett, („...történelem mostohája, kerekedj fel a pusztából egy új honfoglalásra...” (Három öreg, 39. o.). — csupa individuális gesztus, tartalom nélküli, absztrakt általánosság:

*Jön a válasz már, jön a válasz,
mennydörgőn, hová odacsap,
dadogó visszhanggal omlnak
egymásra, gögös vad falak*

mi sem természetesebb tehát, hogy e falnakmenéssel nem a gögös falak omlanak össze, hanem ő tántorodik vissza és úgy érzi, hogy ideáljai megcsalták, az eszme más, az emberek mások. Sem a mult, sem a jelen nem az övé, valami hiba történt, amire még nem tudott rájönni, valahol eltévedt és most révetegen néz körül, „mint mosolygó — bizony zavartan mosolygó — merénylő“:

*Kifuthat alólam ez a föld, ez a kor,
Nem az én korom ez...
Nem ide jöttem én, nem ide indultam!
Valamit rámbistak, amit előlultam.* (Sarjurendek, 74. o.)
(Sándor Pál)

A COW-BOY REGÉNYEK. A termelés tervszerűtlenségei egyre jobban megingatják a nagytömegek létalapját és fokozzák az általános ellátatlanságot. A napi megélhetés ezernyi gondja szövevényesen hálózza be a kis egzisztenciákat. A legtermészetesebb életszükségletek realizálhatatlanok vagy épp kényszerűségből mellőzendő luxus. Mindez mély, s a jelenlegi életfeltételek mellett elkerülhetetlen hiányérzeteket kelt. Ez